

**O‘ZBEK TILINING RIVOJLANISHIDA NAZARIY  
TILSHUNOSLIKNING O‘RNI****Yunusova Dildora Hamroqulovna***Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti o‘qituvchisi**yunusovadildora18@gmail.com***Annotatsiya**

Ushbu maqolada o‘zbek tilining rivojlanishida nazariy tilshunoslikning o‘rni yoritiladi. Unda O‘zbekistonda tilshunoslik tadqiqotlarining tarixiy asoslari, fonologiya, morfologiya, sintaksis va semantika bo‘yicha mashhur olimlarning hissalarini tahlil qilinadi. Maqolada nazariy tilshunoslikning o‘zbek tilini standartlashtirishga, jumladan, grammatika, imlo va adabiy me‘yorlarni belgilashga ta’siri ko‘rsatilgan. Shuningdek, nazariy yondashuvlarning zamonaviy til rivojiga, xususan, terminologiya yaratish, lug‘at tuzish va ta’lim jarayonlarida qo‘llanishi muhokama qilinadi. Maqola xulosa sifatida nazariy tadqiqotlarni amaliyot bilan uyg‘unlashtirish zarurligini ta’kidlaydi.

**Kirish**

Til nafaqat muloqot vositasi, balki madaniy identitet va milliy taraqqiyotning asosiy unsurlaridan biridir. Nazariy tilshunoslik tilning tuzilishi, tizimi va funksiyalarini tushunish uchun asosiy tamoyillarni beradi. U tilning fonologiya, morfologiya, sintaksis, semantika va pragmatika kabi mavhum jihatlarini o‘rganadi. Bu esa tilni ilmiy asosda tahlil qilish uchun zarurdir. Murakkab tarixiy va sotsiolingvistik rivojlanish jarayonini boshidan kechirgan o‘zbek tili uchun nazariy tilshunoslik muhim ahamiyat kasb etgan. U adabiy me‘yorlarni belgilash, imlo islohotlarini shakllantirish va til siyosatini yo‘naltirishda asos bo‘lib xizmat qilgan. Ushbu maqolada nazariy tilshunoslikning o‘zbek tilining rivojlanishidagi o‘rni, uning tarixiy hissasi, standartlashtirishdagi ta’siri va zamonaviy qo‘llanilishi tahlil qilinadi.

**Asosiy qism****O‘zbek tilshunosligining nazariy asoslari**

O‘zbek tilshunosligining rivojlanishi Markaziy Osiyodagi ilmiy meros bilan chambarchas bog‘liqdir. Hududdagi ilk tilshunoslik tadqiqotlari arab va fors an‘analari ta’sirida shakllanib, Mahmud Koshg‘ariy kabi olimlar o‘zining “Devonu lug‘otit-turk” asari orqali turkiy tillarni chuqur tahlil qilgan (Koshg‘ariy, 1072).

XX asrda o‘zbek tilshunosligi ilmiy yo‘nalish sifatida shakllandi va ilmiy-tadqiqot muassasalari hamda universitetlar tomonidan qo‘llab-quvvatlandi. G‘. Abdurahmonov (1980), A. Madvaliyev (1995), Sh. Rahmatullayev kabi yirik tilshunoslar grammatika, fonetika va leksikologiya sohalarida muhim nazariy

tadqiqotlar olib borishdi. Ularning ishlari o'zbek tilining ichki tuzilishini tushunish uchun asos bo'ldi.

Nazariy tilshunoslik o'zbek olimlariga fonologik tizimni, xususan, unli uyg'unligi va undoshlarning assimitatsiyasini tahlil qilish imkonini berdi. Shuningdek, o'zbek tilining agglutinatativ til sifatidagi morfologik tuzilishini ham yoritib berdi. Sintaksis bo'yicha nazariy tahlillar gap qurilishi va so'z tartibini aniqlashga yordam berdi, semantika esa ma'no va qo'llanilish xususiyatlarini o'rganishga xizmat qildi.

### **Tilni standartlashtirishda nazariy tilshunoslikning ta'siri**

Nazariy tilshunoslikning eng muhim hissalaridan biri o'zbek tilini standartlashtirishdagi roli bo'ldi. Standartlashtirish ko'plab lahjalar va hududiy shevalarga ega bo'lgan tilning birligini ta'minlash uchun zarurdir.

Nazariy tadqiqotlar maktablarda o'qitiladigan va rasmiy hujjatlarda qo'llaniladigan grammatika qoidalarini ishlab chiqishga asos bo'ldi. Shuningdek, imlo islohotlariga, xususan, arab yozuvidan lotinga, keyinchalik kirillga va hozirgi qayta lotin yozuviga o'tish jarayonlariga yo'naltirdi. Bunday o'zgarishlar aniq, izchil va qulay bo'lishi uchun chuqur nazariy bilimlar talab etiladi.

Bundan tashqari, nazariy tilshunoslik o'zbek adabiy tilining kodifikatsiyasiga katta ta'sir ko'rsatdi. Lahjalar va adabiy matnlarni tahlil qilish orqali olimlar hozirda ta'lim, OAV va davlat muassasalarida qo'llanilayotgan adabiy til me'yorlarini belgilab berishdi. Bu kodifikatsiya o'zbek xalqining madaniy va kommunikativ birligini saqlashda muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

### **Zamonaviy o'zbek tili rivojida nazariy tilshunoslikning qo'llanilishi**

Hozirgi davrda ham nazariy tilshunoslik o'zbek tilining rivojida muhim rol o'ynashda davom etmoqda. Uning asosiy hissalaridan biri terminologiya yaratishdir. Fan va texnologiyaning yangi sohaları rivojlanar ekan, o'zbek tilshunoslari nazariy tamoyillarga asoslanib aniq va izchil atamalarni yaratmoqdalar. Bu o'zbek tilining zamonaviy va moslashuvchan bo'lishini ta'minlaydi.

Yana bir muhim qo'llanish sohasi lug'at tuzishdir. Leksikografiya nazariy tilshunoslikka asoslanib, so'zlarni aniqlash, ma'nolarini tahlil qilish va ularning qo'llanilishini qayd etish usullarini beradi. Keng qamrovli lug'atlar til boyligini saqlash bilan birga ta'lim va tadqiqotlar uchun muhim manba hisoblanadi.

Shuningdek, nazariy tilshunoslik o'zbek tilini maktab va universitetlarda o'qitishda qo'llanilmoqda. Fonologiya, morfologiya va sintaksis bo'yicha nazariy bilimlardan foydalanib, samarali o'quv dasturlari va o'qitish metodlari yaratilmoqda. Bu davlat tilining ta'limning barcha bosqichlarida mustahkamlanishiga xizmat qilmoqda.

Nazariy tilshunoslik til siyosatiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'zbek tilining rasmiy maqomi, imlo islohotlari va til rejalashtirish bilan bog'liq qarorlar ham nazariy

tadqiqotlarga asoslanadi. Shunday qilib, u tilni zamonaviylashtirish va davlat qurilishi jarayonida asosiy tayanch bo‘lib qolmoqda.

### Xulosa

Nazariy tilshunoslik o‘zbek tilining rivojlanishida markaziy rol o‘ynab, uning tuzilishi va funksiyalarini ilmiy asosda tushunishga yordam berdi. Tarixan fonologiya, morfologiya, sintaksis va semantika bo‘yicha tadqiqotlarni yo‘naltirgan bo‘lsa, hozirgi davrda u standartlashtirish, imlo islohoti, terminologiya yaratish va ta’lim jarayonlarini qo‘llab-quvvatlamoda.

Shunga qaramay, muammolar saqlanib qolmoqda, xususan, alifbo islohotini yakunlash va davlat tilini barcha sohalarda samarali joriy etish masalalari. Bu borada nazariy tilshunoslikni amaliy tadqiqotlar bilan uyg‘unlashtirish amaliy muammolarni hal etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, nazariy tilshunoslik nafaqat o‘zbek tilini chuqurroq tushunishga yordam beradi, balki uning hayotiyligi, moslashuvchanligi va globallashtirish jarayonidagi dolzarbligini ta’minlaydi. Shu sababli, u milliy identitetni saqlash va o‘zbek tilining kelajakdagi rivojini ta’minlash uchun beqiyos ahamiyatga ega.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonov, G‘. (1980). O‘zbek tilshunosligining nazariy masalalari. Toshkent : Fan.
2. Koshg‘ariy, M. (1072/1982). Devonu lug‘otit-turk. (Tarj. R. Dankoff). Harvard University Press.
3. Madvaliyev, A. (1995). O‘zbek tilining grammatikasi. Toshkent: O‘qituvchi.
4. Rahmatullayev, Sh. (2006). Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent: Universitet nashriyoti.
5. Johanson, L. (1998). Turk tillarining tuzilishi. Viesbaden: Harrassowitz.
6. Lewis, G. (2000). Turkcha grammatika. Oksford: Oxford University Press.